

OSSERVATORIO LETTERARIO

*** Ferrara e l'Altrove ***

Magyar nyelvű online melléklet - Supplemento online in lingua ungherese

Ferrara, 2005. október 22., szombat

«Már két generáció nőtt fel hamis magyarázatokon»

Boross Péter volt miniszterelnök: «Sorra kerültek a kulákok, sorra került minden osztályidegen, akár tartalékos tisztként valaki a fronton küzdött, már az is. Emlékezzünk erre az emberirtó folyamatra, s amivel párosult: sem a tulajdon, sem az otthon, sem a szervezet, amelyben jól érezte magát valaki, nem maradhatott meg, mindent szétdúltak: társadalmi, társasági életünk összes műhelyét felszámolták.» Még kijelentette: az '56-osok kötelessége emlékeztetni arra, hogy mi vezetett a forradalomhoz, mert már két generáció nőtt fel hamis magyarázatokon. Ezek alapján tanultam/tanultuk és tanítottam/tanítottuk annak idején a történelmet... Az alábbiakban olvashatunk egy kis ízelítőt a Kádár-era történelemhamisításából:

KOMMUNISTA DEMAGÓGIA ÉS HAZUGSÁGOK TÜKRÉBEN: EZ TÖRTÉNT

Előszó

(Rényi Péter)

„Ha ketten ugyanazt teszik, az nem ugyanaz” — tartja a latin közmondás. Még kevésbé, ha nem is *ugyanazt* teszik, csak *ugyanazzal* foglalkoznak.

Az juttatja ezt eszünkbe, hogy egyes nyugati orgánumban mind sűrűbben esik szó mostanában a negyed százada történt magyarországi ellenforradalmi kí-sérletről, s a *Népszabadság* cikksorozatát közölte „*Ez történt*” címmel annak a he-héz évnek az eseményeit idézve fel, amely 1956 közepétől 1957 közepéig tartott, jelezve a megelőző évek fejleményeit; leírtuk az október végi, november eleji tra-gikus napok történéseit, majd azt a harcot, amelynek során a szocializmus erői felszámolták a fegyveres zendülést, helyreállították a törvényes rendet, megkezdődött a konszolidáció.

A cikksorozatot az olvasók százazerei nagy érdeklődéssel fogadták. Sokan kér-dezték: nem lehetne-e összegyűjtve, együtt is olvasni a sorozatot? A Népszabadság szerkesztősége és a Kossuth Kiadó most közös kiadványban megjelenteti ezt a cikksorozatot.

A burzsoá Nyugat propagandája, semmi kétség, 1956 kérdésében kínos kudarcot szenvedett, soha önmagának, saját közvéleményének nyíltan be nem vallott, hallgatólagosan mégis elismert vereséget. 1956 októberében minden korábbit felülmúló uszításba fogtak, világméretű hisztéria-hadjáratot indítottak; néhány év múlva pedig megkülönböztetett elismeréssel kellett hogy szóljanak a magyar szocialista társadalomról, letagadhatatlan sikereiről. Ezt a „váltást” soha őszintén nem ismerték be, a hangadók közül soha senki oda nem állt, hogy elmondja: tévedtek, félreismerték a helyzetet vagy hagyták félrevezetni magukat. (S ezt alig-hanem most se fogják pótolni.)

Igaz, a nagy szövegek a „dicsőséges” harcról, a „forradalomról” hamar gyérültek, a jobbindulatúak lehetőleg átsiklottak felettük. És ha sehogy sem lehetett hallgatni arról, hogyan ugorhattunk ilyen gyorsan talpra, hogyan lett a „letiport” magyarok hazájából oly rövid időn belül sok nyugati által is tisztelt, sőt kedvelt, anyagi gyarapodásáról, eleven kedélyéről, friss szellemi atmoszférájáról nevezetes ország? Hát akkor inkább Kádár János valamiféle *természetfeletti* (azt a szót használják, hogy *karizmatikus*) adottságaihoz folyamodtak magyarázatért (pedig épp hogy a *természetes* adottságai segítettek annyit!). Vagy a magyar „élelmességre” hivatkoztak, amely korábban nem is szerepelt általuk citált nemzeti jellemvonásaink között. Minden érvelés jó volt, csak arra nem mertek vállalkozni, amire valóban szükség lett volna: a „magyar kérdéssel” kapcsolatos hamis *történelmi elemzések gyökeres felülvizsgálatára*. Ma is sokan vannak, akik becsülik országunkat, de nincs merszük az 56-os propagandaklisékkal szembefordulni.

Más kategóriába tartoznak persze azok, akik ma 1956 véres és szörnyű napjainak emlékét „ünneplik”. Ezek nem bajlódnak hasonló dilemmákkal, mind a mai napig úgy tekintenek a magyarországi ellenforradalomra, a fehérterror vérengzésére, mint „hősi felkelésre”; mártírként sem a katasztrófa áldozatait, az ellene küzdőket, hanem a bűnösöket gyászolják. Változatlanul egyik legfőbb igyekezetük annak bizonygatása, hogy Rákosi óta érdemlegesen

semmi sem változott. (Álláspontjuk érthető is, hiszen nekik nem a szocializmus hibái fájtak, sokkal inkább a vívmányai.)

Mennyire látják majd alkalmasnak 1956 ilyen értelmű élesztgetésére a mostani időpontot, akik az efféle megemlékezések parádéját nyugaton vezénylik, az majd elvállik — alighanem azt fogják mérlegelni, használ-e mai politikai törekvéseknek; pl. mennyire használ Lengyelországban alkalmazott taktikájuknak, ha párhuzamokat vonnak a magyar 56-tal; nem is szólva arról, hogy hitelt érdemlően 56-ról beszélni nem lehet, ha az azóta megtett fejlődésről hallgatnak.

Bennünket egészen más foglalkoztatott ezen az idej, kerek évfordulón. Huszonöt év, egy negyed század, akárhogy felgyorsult is az idő, már történelmi méretű időszak, amelynek mezsgyéjén érdemes egy keveset elidőzni, hátrapillantani, az eredményeket összegezni.

Legújabb kori történelmünkben a nagy korszakhatár 1945, hazánk felszabadulása, a Szovjetunió, az antifasiszta erők győzelme, amely véget vetett az úri, s utat nyitott a népi Magyarországnak. Minden objektív történelmi elemzésnek ez az alapja. A szocialista rendszer megrendülése 1956-ban nemzeti tragédiához vezetett. Kiváló forradalmárok, a rendet védő katonák, semmiben sem vétkes, békés polgárok estek áldozatául, akárcsak félrevezetett fiatalok. De tragikus volt azért is, mert azt a szabadságot és azokat a lehetőségeket veszélyeztette, amelyeket népünk számára 45 hozott el. A népi demokrácia éveiben, a szocialista építés kezdetéinek időszakában következett be az alapvető fordulat nemzeti történelmünkben.

És mégsem fedte teljesen az igazságot az akkori büszke jelszó: „Élni tudtunk a szabadsággal.” A sikerektől elbizakodott vezetők önkénye egyfelől, a szocializmus megvalósítását nemzetközileg is terhelő torzulások másfelől — mély válsághoz vezettek. Élni tudni a szabadsággal, a nép javára gyümölcsöztetni a felszabadulás és a szocializmus lehetőségeit, mi tagadás, csak keserves tapasztalatok, fájdalmas veszteségek árán, a nagy tanulságok levonása után tanultunk meg igazán; ebben is van e negyed század történelmi jelentősége, ezért is érdemes és szükséges számba venni.

Ettől elválaszthatatlanok az ellenforradalom eseményei, amelyek minden elméleti magyarázatnál áthatóbban megmutatták annak az útnak könyörtelen logikáját — a legvégsőbb következményekig —, amely a szektásságtól a marxista— leninista elvek „bal”-, majd jobboldali eltorzításain át a párt egységének felbomlásához, a tömegekkel való kapcsolat megromlásához vezetett el, egészen odáig, hogy nyíltan a színre léphetett az ellenforradalom, megkezdődött a kapitalista, sőt fasiszta rendszer restaurációja. Lenin mondja, hogy a tömegek néha napok alatt többet tanulnak, mint máskor évek alatt; ez a legpontosabban ráillik az 1956-os ellenforradalomra. A történések idején, az első hónapok még zűrzavaros viszonyai közepette ezt még nehéz lett volna lemérni, de mihelyt valamelyest megnyugodott a helyzet, nyilvánvalóvá vált: nemcsak a párt, hanem a tömegek is rengeteget tanultak. Ez a tizenhárom nap, amilyen fergeteges volt és amilyen kegyetlen, olyan átütő erővel demonstrált és bizonyított, egyszerűen: *tanított*. Mégpedig olyasmit, amit nemcsak elfelejtenünk nem szabad, de kötelességünk eleven emlékeztetünkben tartani és tovább is adni, tanulságul az azóta felnőtt és az utánuk jövő nemzedékeknek.

Lehetett hallani az évforduló előtt olyan véleményt, hogy mi 1956-ot el akarjuk hallgatni; nyugati rádióadók terjedelmes elemzéseket közölnek arról, hogy mennyi könyvet írtak és adtak ki önállaluk e témáról és mennyivel kevesebbet nálunk. A statisztikák igazak. Annál kevésbé igaz az az állítás, amelyet vele alá akarnak támasztani. Nem volt még soha — a mi történelmünkben egészen bizonyosan nem, de talán más nemzetekében is csak nagyon elvétve — olyan politikai bonyodalom és válság, amelyet ehhez mérhető alapossággal „feldolgoztak” volna, mint ahogy ez nálunk 1956 után megtörtént. Elismerjük: nem történelmi tanulmányok sokaságában, nem elméleti művek sorozatában, hanem magában az *életben*, a valóságban, a megváltozott gyakorlatban, az ország, a nép, a párt, az egész társadalom életében, a politikai, a gazdasági, a kulturális, az ideológiai tevékenység *minden területén*. Kezddőni pedig azzal kezdődött, hogy — már 1956. december elején — egyértelműen tisztáztuk az események jellegét és okait; a pártban is, a néppel is megvitattuk a szocializmus alapkérdéseit, és nemcsak vitatkoztunk, hanem egyetértésre is jutottunk. A gyors konszolidációnak ez volt az egyik legfontosabb feltétele.

Önmagának ellentmondónak látszik, paradoxnak hangzik, pedig így van: a múlttal joggal kíváncsi mai fiatalok azért is értik meg nehezen, milyen rendellenességek történtek annak idején, mert saját életükben egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán és sokkal enyhébb formában találkoznak hasonló jelenségekkel. Mégis a szemünkre vetik: értetlenségüknek az az oka, hogy nem foglalkoztunk kellően ezekkel a kérdésekkel. Pedig bizonyos értelemben — és nagyon lényeges értelemben! — épp a fordított az oka: megőrizve és fejlesztve a vívmányokat, a régi hibák megszüntetésére fordítottuk figyelmünket, gyökeresen megváltoztattuk a gyakorlatot, ahol ez szükséges volt — olyannyira, hogy sok helyt szinte már nem is lehet a fiatalabb nemzedéknek érzékletessé tenni, hogy is volt annak előtte. Egy társadalmi rendszer, egy politika, amely így viszonyult — és a jelenben is így viszonylik! — történetének keserves tapasztalataihoz, amely ma is minden elvi elhatározásánál kimondva vagy kimondatlanul azt mérlegeli: megfelelnek-e lépései az akkori idők ma is érvényes tanulságainak, annak nincs mit titkolnia a múltjából.

A rossz, a nem-szeretem emlékeket az hallgatja el, aki mai gyakorlatában sem akar szembenézni velük. De hát miért ne néznénk szembe, mondjuk, az akkori erőltetett kollektivizálással, a törvénysértésekkel, a *mechanikus* másolás hibáival, miért hallgatnánk a szocialista demokráciát sértő személyi kultuszról, miért volna kényes téma számunkra a szellemi élet uniformizálása stb.?(Ha történetesen arra akarnának rávenni bennünket, hogy erről beszéljünk sokat, akár folyvást számot adhatnánk a nagy változásokról, amelyek még egyre folytatódnak. Csakhogy azt is megtanultuk — és azt is az akkori fájdalmas tapasztalatokból —, hogy az eredmények szakadatlan, azaz túlzó hirdetése is veszélyes ártalom.)

És nem is csak a társadalmi gyakorlatban néztünk szembe a történetekkel, jelentősen hozzájárult ehhez a szellemi élet, az alkotó értelmiség: nehéz volna megszámlálni azokat a műveket, prózai írásokat és verseket, színdarabokat és filmeket, esszéket és cikkeket, amelyek közvetlenül és közvetve e témákat ábrázolták, tárgyalták, elemezték. Bátran mondhatjuk: a művészet nagy felívelése a hatvanas években jórészt ezzel függ össze: a megrendítő élmények egyfelől, a megújhódással megnyíló távlatok másfelől ihlették az alkotások sorát, amelyeknek sajátos részük volt a kiút megtalálásában, azzal is, hogy kimondták a vívódásokat és a kételyeket, azzal is, hogy bizalommal feleltek az irántuk megnyilvánuló bizalomra.

Egyébként is sokféle tény bizonyítja, hogy semmi érdemlegeset nem „hallgattunk el” sem 1956-ról, sem előzményeiről. Amit most közölt cikkeinkben leírtunk, az — kevés kivételtől eltekintve — már megjelent: dokumentumokban és élménybeszámolóknak, határozatokban és tanulmányokban, a legkülönfélébb publikációkban, sőt sokkal több jelent meg, mint amennyit mi itt idézni és ismertetni tudtunk. Ha nem is módszeresen és tervszerűen, de kutatások is folytak; a korszakkal foglalkozó történettudományi munkák, ha számban nem is, de hitelességben és alaposágban messze felülmúlják a nyugati publikációkat, amelyek között tudományosan nevezhető nemigen található. A konszolidáció idején, az első években nem volt a pártnak olyan jelentősebb állásfoglalása, amely ne tért volna vissza e korszak tapasztalataira, ne mélyítette, csiszolta volna tovább az elemzést. 1982-ben az MSZMP Központi Bizottsága egy teljes ülését arra szánta, hogy felmérje a törvénysértő eljárások okait, következményeit, és végleg lezárja mindazt, amit a személyi kultusz gyűjtőfogalmával szoktunk jelölni.

És mégis igazat kell adni azoknak, akik azt mondják, van pótolnivalónk, tennivalónk e tekintetben. Ugyanis mindez 25 éven át elszórtan, különböző kiadványokban került nyilvánosságra, azaz a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető. Még ha feltételezzük is, ami persze ugyancsak nem reális, hogy mindazok, akik az események aktív vagy szenvedő részesei voltak, végigolvasták volna e publikációkat, akkor is óriási hézag marad még: azok a nemzedékek, amelyek 1956 után váltak politikailag érdeklődővé, tudatossá, a mai felnőtt lakosság nagy többségét teszik ki. (1980-ban a 30 éven aluliak már az össznépeség 44%-át adták.) Érdemes arra az adatra is emlékeztetni, hogy a párt tagjainak 75,3 százaléka csak 1956 után lépett sorainkba. Összefoglalva tehát: sem el nem hallgattunk semmit, sem elhallgatnivalónk nem volt e témával kapcsolatban, de — tény, ami tény — nem tettük kellő formában hozzáférhetővé sem a tárgyi materiát, a tényanyagot, sem annak interpretációját, helyes, marxista értelmezését.

Mentségünkre szóljon, amint már említettük, hogy tele volt mind a két kezünk az e korszak tapasztalatai'ból leszűrt tanulságok érvényesítésével. És még valami, amiről ugyancsak ne hallgassunk: 1956 olyan időszak volt, amely *mindenkit* önvizsgálatra kellett hogy készítsen — kinek ilyen, kinek olyan mértékben volt okulnivalója. Az a politika, az a gyakorlat, amely végül is kivezetett bennünket a válságból, ezekből az önvizsgálatokból is született. Azoknak az időknél egyik bölcs döntése volt, hogy bízva a becsületes többségben, rábízták az emberekre a személyes önvizsgálatot, és nem várták el, hogy akik tévedtek, megtépják ruháikat, Canossát járjanak.

Túlságosan átláthatatlanok és zavarosak voltak azok az állapotok, semmint hogy indokolt lett volna — a bűnösök, a felbujtók, a tudatos félrevezetők felelősségre vonásán túl — a tévedések miatt kérdőre vonni az embereket. Később meg mire lett volna jó a behegedt sebeket feltépni? Alighanem egy ideig ennek is volt szerepe abban, hogy elmaradtunk a közben felgyülemlett információs igényektől; ma sincs szándékunkban egyes személyeket érintő érvekkel előhozakodni, és úgy hisszük: mások se fogják ezt tenni. Annak idején is az volt a helyes álláspont, a további munka, a tevékenység döntse el a megítélést, mint ahogy ma is e sze-rint ítéljük meg az embereket, nem pedig túlhaladott nézeteik alapján.

De elkerülve e buktatókat, nagy haszonnal járhat, ha újra átgondoljuk azt a történelmi leckét, amelyet 1956 — előzményeivel, eseményeivel és következtetéseivel — mindnyájunknak adott. Főként ha az azóta eltelt időn is végigtekintünk; pontosabban azon — mert többre itt nem lesz módunk —, miként módosult a tanulságok alapján a szocialista építés gyakorlatának *irányvonala*, hogyan találtunk rá újra a lenini útra, hogyan folytattuk azt, hogyan alakult ki a politikai munkának, a közéletnek az a stílusa, az a módszertana, amely abban is nagy segítséget nyújt, hogy a ma és a holnap nem könnyű kérdéseivel szemben is bizakodással tekinthessünk a jövő elé.

Tekintettel a terjedelem korlátaira, természetesen csak a fontosabb folyamatokat ábrázolhattuk. Mégis abban a meggyőződésben ajánljuk az olvasók figyelmébe ezeket az írásokat, hogy segítenek a kortársak emlékeit feleleveníteni, kiegészíteni, a fiatalabbaknak pedig lehetővé teszik, hogy jobban tájékozódjanak a közelmúlt történelmének ebben a rendkívül bonyolult korszakában. Ha netán úgy érzik majd, hogy roppant kuszaságaiban nehéz eligazodni, gondoljanak arra, hogy ez azért is így van, mert messze kerültünk az akkori problémáktól, a tragikus zűrzavarokat véggépp átadtuk a történelemnek. A tanulságokat viszont annál feltöbben őrizzük.¹

A „spontán” tüntetéstől a szervezett puccsig (Szabó László)

Mint ismeretes, a budapesti diáktüntetéssel kezdődött 1956. október 23-án délután az az eseménysor, amelyet szocialista társadalmunk története mint ellenforradalmi fegyveres felkelést és nemzeti tragédiát tart nyilván, és

amelyről a szocializmus-ellenes propaganda még ma is mint „dicsőséges forradalomról” emlékezik meg. Nyugaton két és fél évtizede azt is bizonygatni próbálják, hogy az október 23-i tüntetés „spontán megnyilatkozás” volt. Már akkor is tudni lehetett, de azóta temérdek bizonyítékkal dokumentálhatjuk, hogy erről szó sincs, a tüntetést és a belőle kifejlődött fegyveres akciókat *tudatos előkészületek* előzték meg.

Itt vissza kell utalni a múlt héten közölt sorozatunkban már részletesen taglalt 1956. júliusi párthatározatra. Az MSZMP Központi Bizottsága 1957. június 27-i beszámolójában így értékelte a júliusi határozat hatását:

„Az ellenség zavarban volt. Nyilván ő is felmérte a helyzetet, megértette: reá nézve súlyos politikai csapás lenne, ha a párt szívós munkával, mondjuk, egy esztendőn át a Központi Vezetőség júliusi határozatának irányvonala szerint dolgozna, s ezalatt kijavítaná a hibákat, s így megerősödne a párt és a népi hatalom tekintélye (...). Azért gyűjtötte össze (az ellenség — A szerk.) erőit a támadásra, a rohamra, hogy megakadályozza a pártot és az ország népet abban, hogy normális úton rendbe hozza a hibákat, és természetesen őrizze és továbbfejlessze a pozitív vívmányokat.”

Ebben a szakaszban különösen súlyosan esik a latba a revizionisták felelőssége. Ők is azután fokozták szervezkedésüket és provokatív akcióikat, hogy láthatóvá vált a pártban az egészséges erők tömörülése és aktivizálódása. Egyetlen cél lebegett a szemük előtt: Nagy Imre és csoportja kerüljön *hatalomra*. Vakon, tekintet nélkül a kiáltó ellenforradalmi veszélyre, felelőtlenül cselekedtek. Nem gondoltak rá, hogy ha talpra ugranak egyszer az ellenforradalmárok, a restaurációra régóta készülődő külső és belső szocializmusellenes erők, akkor őket *is elsöprik*. Szálláscsinálókként esetleg addig megtúrik őket, amíg ez a közvélemény félrevezetéséhez szükséges, de azután már akármennyit bizonygathattak volna szembenállásukat, ellenzékiességüket; az az érvük, hogy ők harcoltak a „legradikálisabban” a szocialista rendszer *hibái* ellen, nem lett volna érdem azoknak a szemében, akik magát a szocializmust tartották hibának, megsemmisítendőnek.

S pontosan ez is következett be. Az ellenforradalom hasznosította a revizionisták fellazító tevékenységét, de nem bízta rá magát a revizionistákra. Mint erről már az előző fejezetben szóltunk, az ügyet saját kezébe akarta venni, ezért mozgósította illegális szervezeteit. Aktivizálódását mutatja az is, hogy 1954-ben 53, 1955-ben 162 hírszerző ügynök ellen folytattak vizsgálatot a hatóságok, és az ellenforradalmat megelőző 18 hónap alatt 15 nagyobb és 30 kisebb ellenséges szervezkedést lepleztek le. A nyilvántartások szerint mintegy 250-re tehető azoknak a kisebb-nagyobb illegális szervezeteknek és csoportoknak a száma, amelyek 1956 októbere előtt Magyarországon működtek.

Nyilvánvaló: amíg szilárd volt az állam, az ország rendje, nem kellett feltételezni, hogy a vérgőzös összeesküvők kezét emelnek a néphatalomra. Csakhogy 1956 nyarán és őszén olyan helyzet alakult ki, amikor ezekkel a kísérletekkel is másképp kellett számolni; rég múmiáknak hitt elemekből is aktív felforgatók lehettek. (S lettek is.) És olyan tervekből, amelyeket korábban megbomlott agyak képzelődéseinek tarthattak volna, puccsista akciók születhettek. Ezek az előkészületek teljesen megfeleltek annak, amit az, USA képviselőházi vitájában — a felforgatásra szánt összeg felemeléséről szóló előterjesztés alkalmával — 1956-ban *Kerstein* képviselő mondott:

„... a felszabadítást nem lehet elérni csupán propagandával és parlamenti manőverekkel, a felszabadítás megfelelő időben végrehajtott erős akciókat követel.”

S persze a propagandát sem vetették meg. 1956 őszén szó szerint vissza lehetett hallani azokat a jelszavakat, követeléseket, amelyeket már 1956 tavaszától az ellenséges adók sugároztak, elsősorban a Szabad Európa Rádió. Legfőbb célpontjuk a magyar—szovjet barátság és szövetségi viszony volt, amelyet „idegen uralomnak” neveztek; a külkereskedelmi elszámolások nyilvánosságra hozatalától a szovjet csapatok kivonásáig terjedtek követeléseik. Az 1956-os belpolitikai jelszavak java részét is ők fogalmazták meg először: a szólás- és sajtószabadság mellett az összes politikai foglyok azonnali szabadon bocsátását követelték (ideértve a háborús bűnösöket, a fasiszta gyilkosokat is); a gazdasági élet problémái ürügyén a tervgazdaságot és a szocialista tulajdonviszonyokat támadták, sztrájkjogot követeltek; az igazi demokráciát azonosították a többpártrendszerrel.

Október 23-a közvetlen előzményeihez tartozott, hogy Gerő *Ernő*, az MDP Központi Vezetőségének első titkára, Apró *Antal*, *Hegedűs András*, *Kádár János*, *Kovács István*, a Politikai Bizottság tagjai Münnich *Ferenc* belgrádi nagykövettel együtt október közepétől — párt- és kormányküldöttség tagjaiként — Jugoszláviában tartózkodtak, s köztudott volt, hogy csak október 23-án térnek haza. Október 21-én este — feltehetően azoknak a katonatiszteknek a közbejöttével, akik később oly szorosan együttműködtek Nagy Imrével — leállították a néphadsereg karhatalmi felkészítését szolgáló terv végrehajtását, ismét engedélyezték a szabadságokat. (Erről tudomást szereztek az ellenforradalmi erők is.)

A 23-i tüntetés egyik lényeges és közvetlen előzménye — más egyetemeké mellett — a műegyetemisták október 22-i gyűlése, amelyet eredetileg későbbre terveztek, de a revizionista szervezők javaslatára hirtelen előbb megtartottak. A gyűlés egyik részvevője — az egyetem egyik adjunktusa — így tanúskodott az összejövetelről:

„A gyűlésen nagy vita keletkezett arról, legyen-e tüntetés vagy sem. Cholnoky rektor a tüntetés ellen foglalt állást.. Ez adta az indítékot Nagy Imre jelenlevő hívének, hogy ismét szót kérjen. Üdvözölte a diákok kezdeményezőkétségét és azt mondta, csatlakozik ehhez. Az utóbbi időben hallgatja Londont, Párizst, Belgrádot, amelyek nagyon hiteles. reális adatokat szoktak közölni, és adásuk jobban megfelel a valóságnak, mint a mi rádiónké. Arra buzdította a diákokat, hogy másnap csináljanak tüntetést, sőt, követeléseik jegyében tüntessenek. Demagóg hangnemben még néhány dologról beszélt, valósággal ordítva, kikelve magából, beszéde élesen szovjetellenességé fajult.” (Nagy Imre és bűntársai bűnperéből; kiadta a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala 1958.)

A gyűlés 14 pontba foglalt követeléslistát fogadott el, amelyben áttételesen már szó volt a Varsói Szerződésből való kilépésről, az alkotmányban lefektetett rend megváltoztatásáról. Mint Losonczy Géza saját kezűleg írt naplójából tudjuk, Nagy Imre személyesen is foglalkozott e kiáltvány közzétételével; Losonczy szó szerint ezeket jegyezte fel:

„Nagy Imrének az volt az álláspontja, hogy Benke ne akadályozza meg a 11 pont leadását.” (Benke Valéria akkor a Rádió elnöke volt. A 14 pont leadására nem került sor. — A szerk.)

A Petőfi-kör adminisztrátora tanuvallomása szerint ezt mondta a tüntetés előkészítéséről:

„A Petőfi-kör vezetősége október 22-én határozatot hozott, hogy részt vesz a másnapi tüntetésen... Olyan volt az épület, mint egy főhadiszállás, a küldöttségek állandóan váltották egymást.” (Fehér Könyv 1358.)

A pártbelső helyzetét jelzi a párt központi lapjának, a Szabad Népek az október 23-i vezércikke, amely *Új tavaszi seregszemle* címen jelent meg. A lap, amelynek több szerkesztője akkor már Nagy Imre vonalát követte, a 22-i diákgyűlések mellé állt, és lényegében szembeszállt azokkal, akik e gyűlésekből kihallották a disszonáns hangokat. A sajtóban egyébként is — még az addigiaknál is jobban — felerősödött ezekben a napokban a revizionista demagógia.

A párt- és kormányküldöttség 23-án reggel érkezett vissza Jugoszláviából. Tájékozódni sem volt idejük, úgy elárasztották a Politikai Bizottságot a különféle küldöttségek, amelyek türelmetlenül követelték az aznapi felvonulás engedélyezését. (Nagy Imre hívei nem kevesebb, mint hat küldöttséget menesztettek a délelőtti folyamán.) A Politikai Bizottságban erősen megoszlottak a vélemények; voltak, akik kategorikusan elleneztek a tüntetés engedélyezését, mások mellette voltak, mert még mindig éltek az illúziók a megmozdulás spontán jellegéről, a kezdeményezés jó szándékáról. De másféle illúziók is voltak; nevezetesen, hogy ha félrecsúszna a demonstráció, a hatóságoknak módja volna „30 perc alatt” — így hagzott el egy előző napi munkásgyűlésen Csepelen! — helyreállítani a rendet. Ez az utóbbi álláspont játszott talán leginkább közre abban, hogy végül is hozzájárultak a rendezvény megtartásához.

A bizonytalankodás a részvevőket ingerlékenyebbé tette, a provokátorokat felbátorította. A belügyminiszter — a közrend megőrzése érdekében — déli 1 órakor a rádióban még a gyülekezési és felvonulási tilalmat ismertette, ugyanezt fél 3-kor már *visszavonta*. Az ingadozás azoknak kedvezett, méghozzá nagyon, akik ezen a napon éppen azt akarták bizonyítani, hogy a rendszer felbomlóban van, itt az ideje a frontális támadásnak.

Minden budapesti karon, már a kora déli órákban, összehívták az egyetemistákat azzal, hogy tüntetni mennek a Bem-szoborhoz, a „magyar–lengyel barátságért”. Poznanban ugyanis tömegmegmozdulások voltak már júniusban, majd október 21-én Gomulka lett a lengyel párt első titkára. Ezzel az apropóval olyan egyetemista fiatalokat is mozgósítani tudtak, akik gyanútlanul, mit sem sejtve a valódi szándékokról, együttérzésüket kívánták kifejezni a lengyel megújulás iránt.

Az első úti állomás a Petőfi tér volt. Érthetően, nagy, kíváncsi tömeg vette körül a felvonulást, köztük az útvonalhoz közeli munkahelyekről sok dolgozó is látni akarta, mi történik. Elterjedt annak a híre, hogy a DISZ Központi Vezetősége egyetért a tüntetéssel, és hogy tagjainak egy része csatlakozik a menethez. Őket nyilván az az elképzelés vezette, hogy részvételük, jelenlétük a helyes mederben tarthatja a tüntetést. (Kádár János 1956

decemberében, az események egyik tanulságaként utalt arra, hogy „*tigrisen nem lehet lovagolni*”). A tömeg közé mind nagyobb számban keveredő provokátorok valóban rövid idő alatt átvették a kezdeményezést. A nemzeti zászlókból kivágták a népköztársasági címet, a vörös zászlókat eldobták vagy felgyújtották, irredenta szólamokat skandáltak. Az egyetemisták tisztességes szándékú tömegei mind dermedtebben hallgatták, miként kiabálnak be „vezérhangok” olyan jelszavakat, mint: „*Le a vörös csillaggal!*”, „*Ruszkik, haza!*”, hogyan szerveződnek rögtönzött szavalókórusok...

Hadd idézzünk fel csak egyet azok közül, akik már a Bem téren a fiatalok közé keveredtek, a *Kik voltak, mit akartak* című dokumentáció alapján (Hollós Ervin könyve, Kossuth Könyvkiadó, 1967):

„Stammberger György egykori SS-százados szintén ott van a tüntetők között. Estére, vagyis órák alatt már fegyveres csoportot szervez, és a Rádiót ostromolja. A Rádió elfoglalása után ő javasolja, hogy a Rádió védelmezőinek a kivégzését ne a temetőben, hanem az eredeti tervtől eltérően, a helyszínen hajtsák végre. A, Rádióból Rákosszentmihályra megy, ahol tegyveres ellenforradalmi csoportot alapít. Itt két nap múlva, az övéi között, nyugodtan megmondhatja, hogy SS-százados volt, és a Rádió elfoglalásában részt vett.”

A tüntetők száma — amíg a Petőfi térről a Bem téren át a Parlamenthez értek — mintegy százezerre növekedett. E néhány óra alatt nemcsak a jelszavak lettek mind vadabbak; az egész légkör megváltozott. Mire leszállt az este, a budapesti utcákon egy egészen más közeg uralkodott — akik ismerték a 45-ben megbukott ellenforradalmi rendszer világát, azoknak összeszorult a torka, úgy tűnt sokaknak, visszajött a múlt.

Jellemző epizódja a Parlament előtti gyűlésnek, amelyen a résztvevők kívánságára Nagy Imre rövid beszédet mondott, hogy őt is lehurrogták, mert szavait így kezdte:

„*Elvitársak!*” Fűlsiketítő füttyülés, dühöngő kiáltások orkánja fogadta ezt a megszólítást: „*Nem vagyunk mi elvtársak!*” — ordították. Ujra belekezdett a szövegbe, most már „helyesbítve” magát: „*Honfitársak! Barátok!*” Enyhe, inkább kényszeredett taps honorálta a helyesbítést, de szavai így is hatástalanok maradtak; a Szózatot is hiába énekelte.

Csak akkor mozdult meg a tömeg, amikor az a hír terjedt el, hogy a Rádiónál „*lövik az embereket*”. A legtöbben szedelőzködtek: irány haza, erről már nem volt szó. A híresztelés tudatos koholmány volt (akkor még egyetlen lövés se dördült el a Bródy Sándor utcában), és ugyanazok terjesztették el, akik addigra teherautókat hoztak a Kossuth Lajos térre, amelyeken több száz tüntetőt a Rádióhoz szállítottak.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. decemberi határozata így elemezte az október 23-án kezdődött eseményeket:

„Az október 23-án Budapesten tüntető fiatalok többségét a Bákosi—Gerő-klikk hibái és vezetési módszerei feletti elkeseredésében az a szándék vezette, hogy a hibákat megszüntetve, a népi demokratikus rendszer alapjait megerősítve, a szocializmus építésének útján haladjon az ország... Az októberi események minden résztvevője tudja azt is, hogy már a budapesti fegyveres felkelést megelőző órákban — a délutáni diáktüntetésen — megjelentek az olyan, kimondottan ellenforradalmi jelszavak és követelések is, mint «*Le a vörös csillaggal!*», «*Ne használd az elvtárs szót!*», «*Nem, nem soha!*», s ugyanakkor megkezdődött a vörös zászlók égetése is. Az ellenforradalom... már a felkelés első óráiban, október 23-a estéjének katonai akcióiban is szervezeten vett részt, és tudatosan, saját céljai irányában befolyásolta az eseményeket...”

Ami október 23-án, az esti órákban és az éjszaka folyamán történt vagyis az ellenforradalom fegyveres támadása a néphatalom kulcsfontosságú intézményei ellen, a katonai puccsok rendje és módja szerint — mindez nem szerepelt a revizionisták terveiben. Az ellenforradalom már ezen az estén túllépett rajtuk. Ez nem menti, hanem súlyosbítja a felelősségüket, ám fontos tisztázni, különben érthetlenné válik: mi történt a következő napokban, amikor egy ideig azt lehetett hinni, hogy Nagy Imre és elvbarátai is ellenzik a fegyveres ellenforradalmat, csupán erő híján tesznek *engedményeket*.

Ezeket a fegyveres akciókat semmi kétség, „hivatásos” puccsisták szervezték meg és hajtották végre, profi terrorkülönítményesek, akik nem haboztak a cselekvésben. Mint az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata is megállapította:

„Mindenki előtt világos volt, hogy azokat a katonai manővereket, amelyek gerillacsoportok részvételével, a Rádió ostromával egyidejűleg, a legfontosabb katonai és állami vezetési szervek, a józsefvárosi telefonközpont nemzetközi vonalának osztálya, a lakihegyi rádióállomás, a Ferihegyi repülőtér, a Fegyvergyár, a Timót utcai katonai fegyverraktár elfoglalását célozták, nem az október 23-án délután békésen tüntető egyetemi hallgatók, hanem csak igen tapasztalt és képzett ellenforradalmi diverzánsok szervezhették meg.”

A nyugat-berlini *Tagesspiegel* négy nappal az események után, ok-tóber 27-én, ugyanezt állapította meg:

„A felkelők pontosan kidolgozott stratégiai terv szerint jártak el. Rajtaütésszerűen kaparintották meg Budapest hat ideggóciát.”

A Rádiónál 1956. október 23-án es-te 8 óra 4 perckor adták le az első lövéseket. A védők viszont csak *éjfél után* kaptak teljes tűzparancsot. Addigra a helyzetük már reménytelenné vált. Tehergépkocsik egymás után szállították ide a fegyveres csoportokat; ezek megszállták a szemközti házakat, onnan tüzeltek az épültre. A védők között mind több volt a halott és a sebesült. Végül is az ellenforradalmárok elfoglalták az épületet. (Más kérdés, hogy az adót addigra már átkapcsolták a Parlamentbe.)

Az akciók egy másik célpontja a József-telefonközpont volt, ahová a nemzetközi vonalak futottak be. Az egyik szemtanú, Gróf Konrád feljegyzéséből:

„A Horváth Mihály tér 2-es számú házban lakom, onnan néztem végig, mi történik 23-án este 23 órakor. A három teherautóval érkezett civil fegyveresek két részre oszlottak. Eközben állandóan járt egy BMW személykocsi, amely utasításokat adott. A hátsó kaput egy háromtonnás tehergépkocsival betörték és a tömeg betódult a posta hátsó udvarára.” (Párttörténeti Intézet Archívuma.)

Ami a fegyvereket illeti, az ellenforradalmi kommandóknak — kis számban — Nyugatról behozott géppuskáik is voltak; az egyetemek katonai oktatási tanszékeiről és a különböző sportegyesületekből hoztak el fegyvereket; volt, ahol egyszerűen elvették a katonáktól, rendőröktől, akiket — kellő vezetés, eligazítás, parancsok híján — könnyű volt lefegyverezni. De a legtöbb fegyvert a honvédségi fegyverraktárakból, illetve a fegyvergyárakból, erőszakkal szerezték meg. Az egyik később felelősségre vont és elítélt résztvevő így számolt be a lámpagyár elleni támadásról:

„A Rádiótól mentünk. A Lámpagyárhoz érve a csoport egy része behatolt a gyárba, hogy fegyvert szerezzen, a másik része azért maradt kint, hogy biztosítsa a gyárban levőket. Közben autóval megérkezett az igazgató és a párttitkár, valamint egy ismeretlen. Körbefogtuk, megfenyegettük. Ezalatt a másik csoport megtalálta odabenn a fegyverraktárt, és elkezdődött a fegyverek kiszállítása...”

Az első este egyik gondosan szervezett akciója a Dózsa György úti Sztálin-szobor ledöntése volt, ahol fegyveres civilek kíséretében már kora este csoportok jelentek meg lángvágó berendezésekkel, csörlőkkel, tehervontatókkal; a szobrot ledöntötték, és még az este folyamán a Rákóczi út és a Nagykörút kereszteződéséhez szállították; ott verték szét kalapáccsokkal. Erre sem spontánul került sor; az ellenforradalmárok *jelképeknek* szánták, s nem a sztálini személyi kultusz, hanem a Szovjetunió elleni jeladásnak, a szovjetellenes hisztériakeltés eszközének. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy ezzel egy időben — a vörös csillagokon és a vörös zászlókon kívül — folyt a Lenin-képek sárba tiprása; leszedték a Lenin körút utcatábláit, égették Marx és Engels könyveit és így tovább.

Az erőszaknak még útját lehetett volna állni, ha a politikai vezetés és a népköztársaság fegyveres szervei kellő gyorsasággal és határozottsággal léptek volna fel.

Gerő Ernő először ugyan halogatta a Központi Vezetőség összehívását; este fél 8-kor még azt közölte a rádió, hogy október 31-én ül össze a testület; fél 9-kor már arról volt szó, hogy néhány napon belül, fél 11-kor viszont felhívást intéztek a KV tagjaihoz, hogy azonnal üljenek össze. Gerő este 8-kor rádióbeszédet mondott, amely a rend helyreállítására, a nyugalom megőrzésére szólított fel, óvott az ellenforradalmi veszélytől; azonban mindez pozitív hatás nélkül maradt, egyfelől mert nem kísérték a szükséges intézkedések, másfelől mert Gerő fellépése ingerelte a közihangulatot, amit az ellenforradalmi agitátorok ügyesen ki is használtak. Elterjesztették és a városban futótűzként el is terjedt, hogy Gerő *„csőcseléknek”* nevezte a tüntetés résztvevőit, amiről szó sem volt; sem ezt a szót, sern hasonló kifejezéseket nem használt.

Az éjszaka folyamán megtartott ülés már felismerte a helyzet súlyosságát, és ennek megfelelően is határozott. Az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója erről ezt mondta az 1957-es országos pártértekezleten:

„Október 24-re virradóra a Központi Vezetőségnek volt harci programja. Ha e harci programhoz tartjuk magunkat, az ellenforradalmi lázadás nem tudott volna ilyen mértékben kibontakozni, és ilyen károkat okozni. Miből állt a Központi Vezetőség harci - programja? Abból, hogy aki fegyverrel támad a magyar állam intézményeire, az ellenforradalmár, és azt fegyverrel kell megsemmisíteni. Tömöríteni kell az erőket, mozgósítani kell a hadsereget, az államvédelmi, a karhatalmi erőket, és minden mozgósítható erőt, fel kell fegyverezni a munkásokat. A Szovjetunióhoz kell fordulni, hogy szükség esetén — mivel látszott, nem csupán belülről kezdeményezett ellenforradalomról van szó — a Szovjetunió katonai segítségét is kérjük .. . Ezen a Központi Vezetőségi ülésen, ahol a harci programot kidolgoztuk, jelen volt Nagy Imre is. Nagy Imre ezzel a programmal egyetértett.”²

(^{1,2} Ez történt, a *Népszabadság* cikksorozata 1956-ról. Írták: Pintéert István, Rényi Péter (főszerkesztő), Sólyom József, Szabó László, Szántó Jenő, Várnai Ferenc, Vértes Imre; Borító: Lengyel Gyula: Népszabadság-Kossuth 1981.)